

De werking van het Critical Response Process

Webpublicatie Choreografiecoaching in beweging

Liz Lerman, met aanvullend materiaal van John Borstel.
Uit het Engels vertaald door Sandra Jeurninck

Copyright Kunstfactor 2010 ©

Hoewel tijdens mijn kinderjaren kritiek ontvangen al een bekend onderdeel was van dansles, erkende ik pas hoe ongemakkelijk ik me voelde bij het geven en ontvangen van kritiek toen ik al een carrière als choreograaf had opgebouwd. Ik had al geruime tijd kunst gemaakt, bekeken en onderwezen, maar ik kon geen vrede hebben met de vele gevoelens die zowel het geven als het ontvangen van kritiek oproepen. Ook kon ik de vele vragen die hieruit voortvloeiden niet beantwoorden. De zogenaamde 'terugkoppelingsmomenten' ervoer ik vaak als uitermate pijnlijk en nutteloos. Het ritueel van bezoeken achter de coulissen na een uitvoering vormde een gecompliceerde uitdaging – ik vond het moeilijk om uit deze gesprekken met kunstenaars te halen wat ik wilde, en ik vond het moeilijk om erachter te komen wat kunstenaars ervan verwachtten.

Ik voelde me steeds ongemakkelijker tijdens uitvoeringen van anderen als mijn beleving meer en meer werd bepaald door mijn eigen innerlijke ontevredenheid (die vaak ontstond doordat de kunstenaar andere keuzes maakte dan die ik zou hebben gemaakt). Tijdens gastcolleges of subsidiebeoordelingen voelde het als een last als ik werd gevraagd commentaar te leveren op werk zonder iets te weten van de maker. Ik begon zelfs de basisbeginselen van mijn lessen in danscompositie in twijfel te trekken omdat ik bezorgd was over het soort reactie dat ik gaf op het werk van mijn studenten. Ik had genoeg te zeggen. Dat was het probleem niet. Maar ik bleef me afvragen waarom ik het zei: hielp ik daadwerkelijk mijn studenten hun eigen stem te vinden of probeerde ik enkel klonen te maken van mijzelf?

Binnen ons vakgebied hadden we een manier nodig om onuitgesproken kritische waarden bloot te leggen en zodanig over werk te praten dat mensen daadwerkelijk een dialoog zouden kunnen voeren. Een dialoog die hun eigen vermogen tot het oplossen van problemen die inherent zijn aan creatieve inspanningen zou kunnen versterken. Ik begon me af te vragen wat er zou gebeuren als kunstenaars daadwerkelijk zeggenschap zouden hebben over hun beoordelingen. Het Critical Response Process als toegepaste theoretische methode kwam proefondervindelijk tot stand tijdens mijn compositielessen op het American Dance Festival en het Colorado Dance Festival. Daar viel mij op dat hoe tactvoller ik vragen stelde aan mijn studenten, des te diepgaander we hun werk konden begrijpen. De motivatie en de betekenis voor de maker werden de uitgangspunten voor mijn commentaar. Ik ontdekte dat ik alle voor mij belangrijke zaken ter sprake kon brengen door middel van vragen en de context die uit die vragen ontstond. En, verrassend genoeg, ik stuitte nergens op weerstand.

Als we terugkijken op ontmoetingen met mensen die het talent hebben om bruikbare kritiek te leveren, dan kunnen we een aantal regelmatig terugkomende waarden en technieken ontdekken. Duidelijk is ook dat mensen die opbouwende kritiek hebben gekregen, deze opnieuw willen krijgen. Het Critical Response Process maakt gebruik van waarden die de meesten van ons belangrijk vinden (waarden zoals respect, vertrouwen en positieve aandacht), en combineert deze met de kracht van vraagstelling. Samen vormen ze een in stappen verdeelde methode. Het proces dat hieruit ontstaat, zorgt ervoor dat je kritiek steeds weer kunt laten binnenkomen. Kritiek die ervoor zorgt dat je ernaar verlangt weer aan de slag te gaan met het kunstwerk, het project of de voorstelling waarop ze betrekking heeft.

De belangrijkste bestanddelen van een Critical Response-sessie zijn de drie rollen van de deelnemers: de kunstenaar die zijn of haar werk toont, de gespreksleider en de beoordelaars. Verder zijn er de vier basisstappen van het Proces.

De kunstenaar

Omdat een Critical Response-sessie zich doorgaans richt op een kunstwerk, is de bijdrage van de kunstenaar essentieel voor het verloop van het Proces. Het artistieke werk in kwestie kan generatief of interpretatief van aard zijn, en kan zich in iedere fase van ontwikkeling bevinden. De kunstenaars moeten op een punt zijn beland waar ze hun werk in een relatief openbare omgeving kunnen onderzoeken. Ze moeten ook in staat zijn positieve kritiek te ontvangen die specifiek is, niet 'dit is het geweldigste dat ik ooit heb gezien'. Het Proces levert het meest op wanneer kunstenaars zicht krijgen op de toekomstige ontwikkeling van het werk dat ze laten zien, of tenminste op de mogelijkheid dat ze iets nuttigs meekrijgen voor toekomstige projecten.

De beoordelaars

Een typische Critical Response-sessie brengt een groep mensen bij elkaar die het werk in kwestie bekijken, lezen, beluisteren of anderszins ervaren. De beoordelaars kunnen vrienden of vreemden zijn, collega's of publiek, experts of leken. Dit is geheel afhankelijk van de keuze of de omstandigheden. Wat ze ook zijn, het is belangrijk dat ze oprecht willen dat de kunstenaar uitstekend werk maakt. Soms komt het voor, met name als er concurrentie in het spel is, dat diegenen die het werk bekijken niet willen dat de kunstenaar succesvol is, zeker niet op zijn of haar eigen manier. Hoewel we onze reactie niet altijd zo kunnen vertalen dat het resulteert in een positieve bijdrage, is het wel belangrijk hier telkens naar te streven.

De gespreksleider

Hoewel deze sessies gericht zijn op de behoeften van de maker, is het slagen van een goede Critical Response-sessie afhankelijk van de gespreksleider. Hij of zij heeft de taak om iedere stap in te leiden en de overgang naar de volgende te bepalen. Ook moet de gespreksleider het Proces in goede banen leiden en ervoor zorgen dat zowel de kunstenaar als de beoordelaars de regels begrijpen en er zo goed mogelijk mee om kunnen gaan. In deze hoedanigheid kan de gespreksleider een veelvoud aan vertalende, coachende en toezichhoudende functies bekleden. Buiten deze basisvaardigheden kan een ervaren gespreksleider ervoor kiezen om een heel actieve rol aan te nemen om zo de dialoog te verdiepen.

DE STAPPEN

Een Critical Response-sessie kan zich richten op een volledig werk of een onderdeel hiervan. Dit kan worden getoond in een formele opvoering, een informele presentatie of een klassikale voorstelling. Tijdens de ontwikkeling van Critical Response zijn we steeds meer tijd gaan besteden aan de uitleg van de stappen en de volgorde. We doen dit voordat we het Proces starten, zelfs voordat we het werk in kwestie hebben ervaren. Als de deelnemers weten wat ze kunnen verwachten en hoe iedere stap de andere ondersteunt kunnen ze beter gebruik maken van het Proces. Beoordelaars die weten dat ze de kans krijgen om voor het einde hun mening te geven zullen de nauwgezetheid van de eerdere stappen eerder stimulerend dan beperkend vinden. Als de deelnemers de stappen met een beetje geduld volgen, dan zal er vanzelf wederzijds respect ontstaan. Gedurende het Proces kan zelfs met de meest uit elkaar liggende gezichtspunten rekening worden gehouden door middel van dialoog en reactie. Als het Critical Response Process in de formele structuur wordt uitgevoerd, bestaat het uit vier stappen. We beschrijven ze hieronder, gevolgd door suggesties voor extra activiteiten die na een sessie kunnen plaatsvinden.

Stap Een: De beoordelaars stellen de bedoeling vast

Hoe kort de voordracht ook is, hoe incompleet het fragment of hoe vroeg in de ontwikkelingsfase dan ook, kunstenaars willen graag horen dat wat ze zojuist hebben laten zien betekenis heeft voor een ander. Het is dan ook logisch dat de eerste beoordeling die kunstenaars krijgen zou moeten gaan over de communicatieve kracht van het zojuist getoonde werk. Dus begint het Critical Response Process met de opvatting dat betekenis de kern van een kunstenaars werk is. Door met de betekenis te starten beginnen we met de essentie van een creatieve uiting. Daarom begint de gespreksleider Stap Een met de beoordelaars de volgende vragen te stellen: “We hebben zojuist dit kunstwerk gezien. Wat heeft betekenis voor jou?” of “Wat was prikkelend, verrassend, riep iets bij je op, bleef in je gedachten, ontroerde of was betekenisvol voor jou?” Andere woorden die gebruikt kunnen worden bij deze vraagstelling zijn: ‘uitdagend’, ‘boeiend’, ‘prachtig’, ‘anders’ of ‘uniek’. Het idee is de beoordelaars een keuzepalet te bieden waarmee ze hun reacties kunnen omschrijven en uitdrukken. De opmerkingen van Stap Een hebben een positieve klank en worden in een welwillende sfeer gegeven, maar ze hoeven niet te beginnen met “Ik hield van...” Als kunstenaars enkel op een dergelijke opmerking wachten kunnen ze alle andere manieren waarop mensen communiceren over het hoofd zien.

Tijdens Stap Een kunnen we voor het eerst de verschillende waarden opmerken die mensen kunnen hebben. Een zeer actieve gespreksleider kan de aandacht richten op de verschillende esthetische en sociale waarden die de individuen binnen de groep meebrengen in hun rol als toeschouwer. Hij of zij kan dit doen door de deelnemers naar hun observaties te vragen aan het einde van Stap Een. Het is tijdens dit moment van groepsreflectie dat mensen zich voor het eerst bewust worden van de talrijke wijzen waarop mensen kunst zien, en het scala aan waardesystemen die ten grondslag liggen aan deze verschillende zienswijzen.

Stap Twee: De kunstenaar stelt de vragen

Deze stap is de eerste van twee rondes vragen en antwoorden. De maker stelt de vragen als eerste. Hoe meer kunstenaars hun aandachtspunten kunnen verduidelijken, des te intenser en diepgaander wordt de dialoog. De gespreksleider kan de kunstenaars actief helpen met het

formuleren van vragen. Sommige kunstenaars zijn erg goed in staat hun werk te analyseren en kunnen hun ongenoegens of dilemma's makkelijk in vragen gieten. Voor anderen is dit iets nieuws.

Hoewel er geen eenduidig advies te geven is over welke vraag het meest effectief is, kunnen kunstenaars verscheidene factoren overwegen als ze hun vragen formuleren. Voorbeelden van vragen zijn: Hoever ben ik met mijn werk in het proces van ontwikkeling? Als ik me baseer op de informatie die ik heb gekregen in Stap Een, waar wil ik dan verder op ingaan of de beoordeling op richten? Wil ik een algemene inschatting van de effectiviteit van mijn werk of gericht advies over specifieke uitdagingen?

De kunstenaar heeft de keuze uit verschillende vragen, variërend van algemene tot specifieke vragen. Vragen die hier ergens het midden tussen houden kunnen bijzonder veel opleveren. Voorbeelden zijn: "Hoe ervoer je de overgang die ik creëerde van het ene personage naar het andere?" of "Ik werk op dit moment aan de manier waarop ik een sterke emotie uitdruk, wat vond je van het laatste gedeelte?" Zulke vragen geven beoordelaars de gelegenheid precies uit te drukken wat ze denken en een aantal specifieke zaken zelf te benoemen.

We zien vaak dat de kunstenaar dezelfde vragen heeft als de beoordelaars. Als de kunstenaar de dialoog begint, ontstaat er meer ruimte voor eerlijkheid.

Stap Drie: De beoordelaars stellen neutrale vragen

De dialoog wordt nu omgedraaid en de beoordelaars kunnen de kunstenaars vragen om meer informatie of vragen over feiten stellen. Verder kunnen de beoordelaars, indien ze een mening hebben, van de gelegenheid gebruik maken om deze mening in een neutrale vraag te formuleren – vooruitlopend op het oordeel in Stap Vier. Dus in plaats van "Het duurt te lang," (een mening) of "Waarom zijn jouw stukken altijd zo lang?" (een vraag die een mening bevat), kan iemand vragen "Wat probeerde je in het laatste gedeelte te bereiken" of "Welke gedachtes wil je aan ons overbrengen en waar in het stuk gebeurt dit?".

Omdat een neutrale vraag stellen vaak een struikelblok vormt voor beoordelaars, is dit wederom een onderdeel van het Proces waarin de gespreksleider een actieve rol moet spelen. Voor veel mensen is het produceren van een neutrale vraag niet alleen moeilijk, maar als het om kritiek gaat vinden ze het ook absurd om zoiets te doen. Maar door hun mening in neutrale vragen proberen te formuleren her- en erkent de beoordelaar de persoonlijke waarden van de kunstenaar. Deze vragen zijn vaak de vragen waar een kunstenaar behoefte aan heeft.

Voor sommige mensen kunnen neutrale vragen overkomen als dekmantel voor waar het echt om gaat, en ze kunnen inderdaad deze functie hebben. Maar zelfs de sterkste ik-kan-alles-hebben-wat-je-me-toesmijt-kunstenaar lijkt ontvankelijker en meer betrokken tijdens de sessie als direct gevolg van een neutrale vraag. En hoe meer ze openstaan voor wat anderen te zeggen hebben, hoe meer ze er van blijken te leren.

Als mensen een defensieve houding aannemen, leren ze niets meer. Het Critical Response Process laat de voordelen zien van kunstenaars op een frisse manier te laten nadenken over hun werk, in tegenstelling tot kunstenaars te vertellen hoe ze hun werk kunnen verbeteren of te vragen hun werk te verdedigen. Neutrale vragen helpen hierbij. Mensen die gewend zijn om vanuit een autoriteitspositie feedback te geven – zoals docenten, dirigenten en juryleden – zullen in het begin wellicht het gevoel hebben dat ze hun recht om heel direct de waarheid te vertellen moeten opgeven. Maar veel van hen zullen snel genoeg ontdekken dat ze alle belangrijke punten kunnen overbrengen door middel van deze techniek, en tegelijkertijd kunstenaars reflectiever kunnen laten denken dan in een situatie waarbij ze hun mening of oplossing op een directe manier uiten.

Stap Vier: De beoordelaars geven toegestane meningen

Nu nodigt de gespreksleider uit tot het geven van meningen, maar vertelt erbij dat ze binnen een bepaald protocol gegeven moeten worden: de beoordelaars geven eerst het onderwerp van de mening aan en vragen dan toestemming aan de kunstenaar om deze mening te geven.

Bijvoorbeeld: “Ik heb een mening over de kostuums. Wil je deze horen?”

De kunstenaar heeft hierop de mogelijkheid om ‘ja’ of ‘nee’ te antwoorden. Nu kan de kunstenaar verschillende redenen hebben om de mening niet te willen horen: misschien heeft hij of zij al genoeg meningen over de kostuums gehoord en wil de kunstenaar verdergaan met iets anders; misschien wil hij of zij wel meer horen over de kostuums maar niet van die beoordelaar, of misschien is de mening niet relevant vanwege factoren die nog niet door een neutrale vraag zijn vastgesteld. Bijvoorbeeld als de kostuums die zijn gebruikt tijdens de sessie in niets lijken op de kostuums van de uiteindelijke voorstelling. De kunstenaar heeft altijd de mogelijkheid om ‘nee’ of ‘nu niet’ te zeggen.

In de meeste gevallen, echter, zal de kunstenaar ‘ja’ zeggen, want het Proces leidt naar dit moment. Misschien had iemand al een mening in een neutrale vraag veranderd, en daarmee een uitgebreid en informatief antwoord gekregen van de kunstenaar. Dit antwoord kan verschillende gevolgen hebben voor andere beoordelaars: 1. De beoordelaar ontdekt dat zijn of haar mening niet relevant is voor de bedoeling van de kunstenaar, dus hoeft deze niet meer naar voren te worden gebracht. 2. De beoordelaar realiseert zich dat de kunstenaar zich zo duidelijk bewust is van de kwestie die de beoordelaar in gedachten heeft, dat een mening geven onnodig of teveel zou zijn. 3. Het antwoord van de kunstenaar geeft de beoordelaar het gevoel dat zijn of haar mening daadwerkelijk informatie kan verschaffen of de dialoog specifieker en daarmee nuttiger voor de kunstenaar kan maken. Dit is het moment voor een beoordelaar om gebruik te maken van Stap Vier.

Tijdens Stap Vier kunnen de terugkerende woorden “Ik heb een mening over ... wil je deze horen?” voor sommige deelnemers stijf en onnatuurlijk klinken. Zowel beginners als ervaren beoefenaars van het Critical Response Process vroegen of ze nu echt iedere keer dit ritueel moesten herhalen. Deze gewoonte heeft echter verschillende functies. Voor beoordelaars, die door het maken van die eerste opmerking een soort warming-up en mentale voorbereiding krijgen voor het vaststellen en verduidelijken van de mening zelf. Maar ook voor de kunstenaars, die nu misschien hun handen vol hebben aan het verwerken van talloze meningen over verschillende facetten van hun werk. Deze vraagstelling biedt kunstenaars de kans zich opnieuw te focussen en open te staan voor een nieuwe gesprekspartner of een nieuwe idee. Tot slot verdiept de vraagstelling ook de dialoog binnen het Proces en zorgt ze dat beide sprekers geconcentreerd blijven en naar elkaar luisteren. Deze stap lijkt vormelijk, maar het zijn vaak juist deze formaliteiten, discipline en structuur inherent aan het Proces die ervoor zorgen dat mensen zich veilig voelen om een diepere dialoog aan te gaan.

De afsluiting

Het Proces is nu voltooid. Als het goed heeft gewerkt voelen de beoordelaars zich waardevol en betrokken en heeft de kunstenaar een schat aan nuttige, zelfs inspirerende, informatie gekregen. De gespreksleider heeft nu verschillende mogelijkheden om het Proces af te ronden. Een bedankje voor de kunstenaar en beoordelaars is meestal gepast, en wordt gewaardeerd. De gespreksleider kan vragen of er nog opmerkingen zijn, of de aanwezigen verzoeken een samenvatting van de bespreking te geven. Dit kan worden gedaan door de kunstenaar een vraag te stellen, bijvoorbeeld: “Als je uitgaat van jouw ervaringen tijdens deze bespreking, wat wordt dan je volgende stap met dit stuk?” Hoewel het voorkomt dat kunstenaars meer tijd nodig hebben om de dialoog te verwerken, antwoorden ze doorgaans makkelijk en specifiek, vaak

refererend naar kernpunten die zijn aangedragen tijdens de sessie. Deze korte uitwisseling biedt kunstenaars de mogelijkheid het laatste woord te hebben in het bespreken van hun werk. Ook biedt het een moment voor kunstenaars om de informatie die ze door het Proces hebben gekregen samen te vatten, terwijl de beoordelaars een bevestiging krijgen van het doel van hun aanwezigheid.

Liz Lerman is oprichter en leider van Liz Lerman Dance Exchange. Ze heeft de prestigieuze MacArthur Foundation-prijs ontvangen. Liz Lerman heeft binnen de VS nationale erkenning gekregen voor haar werk met oudere dansers en voor haar rol in de Amerikaanse beweging van kunstenaars en kunstorganisatoren die op een veelzijdige, respectvolle en creatieve manier ondersteuning geven aan het maken van amateurkunst. Meer informatie over het Critical Response Process is te vinden in 'Critical Response Process: A Method for Getting Useful Feedback on Anything You Make, from Dance to Dessert' door Liz Lerman en John Borstel (Liz Lerman Dance Exchange, 2003). John Borstel is Directeur Kunsten van Liz Lerman Dance Exchange.

Copyright Kunstfactor 2010 ©

